

УДК 340.113:001.4

Н. М. Ткаченко, начальник відділу Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Проаналізовано проблеми ведення державного Реєстру методик проведення судових експертиз, запропоновано шляхи їх подолання.

Важливу роль у забезпеченні конституційного права громадян на судовий захист відіграють належна організація та ефективне здійснення судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність – це діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об’єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

У період становлення й розвитку судової експертології як самостійної наукової галузі одним з найактуальніших теоретичних питань є науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності. Така увага до порядку створення методик, їх структури, змісту, класифікації, а також застосування в експертній практиці пояснюється необхідністю оптимізації використання спеціальних знань у судочинстві з метою уникнення можливих експертних помилок і, як наслідок, ухвалення помилкових судових рішень. Адже в умовах глобального розвитку науково-технічного прогресу, коли під час розгляду справ будь-якої юрисдикції для з’ясування обставин, що мають значення для справи, виникає потреба в застосуванні спеціальних знань – призначається експертиза, наслідком проведення котрої є висновок експерта, до якого законодавством встановлено вимоги щодо повноти експертного дослідження, об’єктивності та обґрунтованості.

Висновок експерта як джерело доказів не має переваги перед іншими доказами, не є обов’язковим і підлягає критичному оцінюванню з боку особи, у провадженні якої перебуває справа, адже він, як і будь-який інший доказ, повинен ретельно, всебічно перевірятися й оцінюватися. Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, може виявитися сумнівним або невірним, оскільки експерту можуть бути надані недостовірні вихідні дані або підроблені об’єкти, він може застосовувати неналежну методику і навіть припуститися помилки. Крім того, нажаль, не можна виключати ймовірності завідомо неправдивого висновку.

Тому оцінювання висновку судового експерта – досить складна процедура. Зокрема, під час цієї процедури, крім спільних для доказів критеріїв (дотримання процесуального порядку отримання доказу (призначення та проведення експертизи), його допустимості та визначення відповідності висновку іншим зібраним у справі доказам), слідчому або суду необхідно також оцінити висновок експерта з точки зору його повноти та наукової обґрунтованості. Тобто, під час оцінювання висновку експерта особа,

у провадженні якої перебуває справа, повинна встановити, чи вивчені експертом усі надані матеріали справи, зокрема об'єкти дослідження (порівняльні зразки, вихідні дані, зафіксовані належним чином, схеми, картограми, відповідні акти державних органів тощо). Повнота дослідження полягає також у застосуванні експертом існуючих відповідних конкретному виду досліджень методів і методик, їх наукової обґрунтованості, придатності для вирішення конкретного експертного завдання, а також правильності застосування як самих методик, так і спеціальної літератури, обладнання, програмних продуктів тощо, які надають можливість експерту дійти науково-обґрунтованого об'єктивного висновку.

Проблематиці наукової обґрунтованості висновку експерта приділяли увагу багато відомих учених. Зокрема, ці питання висвітлювалися в працях Т. В. Авер'янової, Л. Ю. Ароцкера, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г. І. Грамовича, А. В. Дулова, О. О. Ейсмана, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. Я. Колдіна, В. П. Колмакова, Ю. Г. Корухова, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, М. М. Міхеєнка, Ю. К. Орлова, А. Я. Паліашвілі, І. Л. Петрухіна, О. Р. Россинської, Т. В. Сахнової, М. Я. Сегає, З. М. Соколовського, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, В. І. Шиканова, О. Р. Шляхова та ін.

Одним з перших до цієї проблеми звернувся Л. Ю. Ароцкер, який відзначив, що висновку експерта-криміналіста обов'язково мають бути притаманні дві якості: обґрунтованість і достовірність. Він підкреслював, що з висновку експерта повинно бути зрозуміло, які методики дослідження він застосував у даному випадку, чим пояснюється те, що він використав не всі, а тільки частину з них, з якої причини не використано методики дослідження подібних об'єктів, що рекомендовані в літературі¹.

На думку Р. С. Белкіна, одним із важливих і складних моментів у дослідженні й оцінюванні висновку експерта є аналізування його наукової обґрунтованості, під якою слід розуміти:

- а) відповідність висновків експерта проведеному дослідженню, наявність внутрішнього логічного зв'язку між змістом дослідження і його висновками;
- б) застосування експертом сучасних, найбільш ефективних методів дослідження;
- в) достатність досліджуваного матеріалу для зроблених висновків.

Автор також рекомендував установити, чи викликають сумніви самі по собі ті наукові положення й дані, на яких ґрунтується висновок експерта².

Узагальнюючи висловлені думки, можна сказати, що основні характеристики, які необхідно встановити під час оцінювання висновку експерта особою, що призначила експертизу, такі: чи має даний вид судової експертизи наукові засади, чи повно проведено експертом дослідження та чи обґрунтовано висновок експерта даними науки й спеціальними знаннями, а не припущеннями та власним уявленням експерта про властивості об'єкта

¹ Див.: Ароцкер Л. Е. Оценка Верховным судом СССР и Верховным судом УССР научной обоснованности заключения эксперта-криминалиста / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : РИО МООН УССР, 1967. — Вып. 4. — С. 179–189.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Р. С. Белкин. — М. : Норма: ИНФРА-М, 2001. — 237 с.

дослідження. Найголовнішим при цьому є встановлення того, чи вірно обрана та правильно застосована експертом методика проведення експертизи. В обґрунтування висновків мають бути покладені такі наукові положення й дані, що доведені теоретично та перевірені практикою, достовірність яких не повинна викликати сумніву. Адже, як вірно зазначив В. М. Тертишник, «процес дослідження істини у кримінальному процесі має бути істинним, забезпечувати отримання достовірних даних, а отже, такий процес має бути добре контрольованим на всіх його стадіях та добре вивченим. В усякому разі мають бути відомі механізми формування тих або інших висновків або інформаційних результатів, досліджені всі варіанти дії використаного методу залежно від різних змінюваних умов його застосування»¹.

Як показує практика, застосована експертом методика є предметом оцінювання з боку слідчого чи суду, які призначили експертизу, адвокатів і навіть сторін у цивільних та господарських справах. Так відбувається тому, що висновок експерта нерідко є основним доказом у справі. Питання щодо застосованої експертом методики часто постає в разі призначення повторної чи додаткової експертизи. Інформація про використану методику значно спрощує вирішення питань про якість і ефективність роботи експерта, тобто про його компетентність.

Загальновідомо, що методика проведення судової експертизи є основним документом, який одночасно регулює, інформаційно забезпечує та регламентує процес вирішення конкретного експертного завдання в межах проведення судової експертизи. Сформульовані в методиці регламентаційні умови при їх додержанні створюють об'єктивні засади для отримання достовірних та обґрунтованих висновків за результатами проведеного дослідження.

Слід зазначити, що джерелом формування експертних методів є природничі й технічні науки, право, потреби слідчої та судової практики, промисловість, побут тощо, тому відбувається інтеграція знань із різних галузей людської діяльності в судову експертизу. Інтеграція знань при проведенні судових експертиз різних видів – це використання теоретичних і емпіричних положень (методів, засобів) різних наук і розроблення на їхній основі своїх інтеграційних знань². При цьому всі методики проведення судових експертиз повинні відповідати як процесуальним принципам судової експертизи (вимогам норм процесуального законодавства), так і науковим принципам, таким як науково-практична спрямованість дослідження і його результатів, планомірність дослідження, достовірність і очевидність результатів, наочність і спостережливість перебігу й результатів дослідження, а також умотивованість застосування методів і технічних засобів³.

¹ Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тертишник. — Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2002. — С. 126.

² Див.: Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова. — М. : Академия МВД РФ, 1994. — 123 с.

³ Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. — К. : Изд-во КГУ, 1987. — 100 с.

Крім того, методики проведення судових експертиз мають відповідати й переліку тільки їм притаманних вимог. Зокрема, вони повинні максимально забезпечувати збереження об'єкта дослідження, бути науково-обґрунтованими та експериментально апробованими, результати застосування методів повинні бути очевидними й наочними для всіх учасників кримінального (чи іншого) процесу¹.

В сучасних умовах глобального розвитку науково-технічного прогресу спостерігається постійна тенденція до збільшення кола об'єктів і завдань судово-експертних досліджень, а також їх якісних характеристик.

Як слушно зазначає С. Ф. Бичкова, інтеграційні процеси в судовій експертизі зумовлені насамперед зовнішніми чинниками, у тому числі потребами практики судочинства у вирішенні нових завдань і дослідженні нових об'єктів². Це призводить до появи нових, найефективніших прийомів і методів пізнання різних властивостей об'єктів дослідження. Разом з цим поява нових технічних і програмних засобів значно розширює можливості самої судової експертизи. Тому науковці експертних установ постійно здійснюють роботу, яка полягає у створенні нових та вдосконаленні існуючих методик проведення судових експертиз.

Результатом такої роботи стала поява великої кількості методик проведення судових експертиз. До недавнього часу навіть на рівні підзаконних актів не було передбачено порядку узгодження та визнання наукової обґрунтованості методик проведення судових експертиз усіма суб'єктами судово-експертної діяльності. Саме такі передумови стали підставою необхідності вирішення питання щодо відповідного впорядкування методик проведення судових експертиз.

В Україні вперше прийнято нормативний документ, який передбачає, по-перше, узагальнення всіх існуючих на теперішній час методик; по-друге, їх упорядкування за всіма видами судових експертиз і експертних спеціальностей, яких налічується близько 80-ти. Законодавцем встановлено норму, згідно з якою методики проведення судових експертиз (крім медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про судову експертизу»). На реалізацію цієї норми Закону постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595 затверджено Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, яким передбачено ведення Реєстру атестованих методик. Його використання судами, правоохоронними органами надасть суттєву допомогу в оцінюванні висновків судових експертів, у процесі якого слідчий або суддя, що не володіє спеціальними знаннями, зможе точно визначити, чи використав експерт науково-обґрунтовану методику.

Зазначену норму запроваджено з метою обліку науково-обґрунтованих методик, що застосовуються в експертній практиці, уникнення дублювання

¹ Див.: *Винберг А. И.* Общая характеристика методов экспертного исследования / А. И. Винберг, А. Р. Шляхов // *Общее учение о методах судебной экспертизы* : сб. науч. тр. — М. : ВНИИСЭ, 1977. — Вып. 28. — С. 54–94.

² Див.: *Бичкова С. Ф.* Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе / С. Ф. Бичкова. — Алматы : КазНИИСЭ, 1994. — С. 92.

новостворених методик і утворення інформаційного фонду методик проведення судових експертиз для забезпечення відповідною інформацією органів дізнання, досудового слідства, суду та інших заінтересованих юридичних і фізичних осіб.

Запровадження атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз має також низку інших позитивних наслідків, зокрема, сприяє підвищенню ефективності діяльності експерта та значно полегшує пошук експертних методик. Маючи в своєму розпорядженні такий банк експертних методик, експерт отримує можливість у кожному конкретному випадку обирати й застосовувати найбільш ефективну методику для вирішення конкретного експертного завдання. Використання Реєстру забезпечує єдиний підхід до застосування експертних методик у навчанні молодих експертних кадрів і є визначальним орієнтиром для складання навчальних програм за кожним видом судових експертиз.

Організаційні та методологічні принципи ведення Реєстру за цим Порядком покладено на Міністерство юстиції України. На виконання постанови Кабінету Міністрів України наказом Міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 р. № 1666/5 затверджено Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. Реєстр методик проведення судових експертиз – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику.

У разі ухвалення Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України рішення про те, що методика підлягає державній реєстрації, їй присвоюється відповідний реєстраційний код і до Реєстру заносяться такі дані: реєстраційний код методики; вид (підвид, рід) експертизи або галузь знань; назва методики; найменування спеціалізованої установи, що є розробником методики; рік створення методики; дата ухвалення рішення про державну реєстрацію методики.

Інформація, яка міститься в Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб. У разі надходження запиту від правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб щодо реєстрації відповідної методики Міністерством юстиції України надається витяг з Реєстру. Тобто, процедура атестації методик проведення судових експертиз передбачає оцінювання наукового рівня методик, їх наукової обґрунтованості та перевірку ефективності застосування певної методики й можливості отримання достовірних результатів. При цьому державна реєстрація та ведення Реєстру методик проведення судових експертиз забезпечує облік таких методик і утворення для осіб та органів, що призначають судові експертизи, фонду відповідної інформації.

Досить цікавим є досвід підходу до впорядкування методик проведення судових експертиз у Російській Федерації, зокрема: «Як основний інформаційний документ, що містить коротку, але повну й точну характеристику кожної експертної методики, був запропонований реєстраційний паспорт цієї методики. Відповідно до спільного наказу ЕКЦ МВС Росії та

РФЦСЕ при МЮ Росії з 1997 р. проводиться підготовка таких паспортів на новостворювані в цих організаціях експертні методики з використанням типової форми паспорта й інструкції з його заповнення.

Робота з паспортизації експертних методик здійснюється під егідою створеної на громадських засадах Федеральної міжвідомчої координаційно-методичної ради з проблем експертної діяльності (м. Москва), що затверджує каталог реєстраційних паспортів методик, поданих відомствами, які є колективними членами Ради. Було ухвалено рішення, що паспортизувати треба й ті раніше розроблені методики, які знайшли загальне визнання серед експертів, пройшли перевірку часом»¹.

Уважаємо, що недоліком такого підходу є те, що в паспортизації методик не визначено критеріїв їх систематизації, тому вона здійснюється хаотично, що не розв'язує проблему пошуку та обрання експертами методик. При цьому сам паспорт методики містить більш розгорнуту інформацію про методику, що заслуговує на увагу та подальше впровадження.

Виходячи з практики Міністерства юстиції України, слід зазначити, що інформація, яка міститься в Реєстрі (а це нині 1033 методики), користується великим попитом, зокрема, на письмові запити правоохоронних органів, судів і громадян з моменту його відкриття на офіційному сайті Мін'юсту з 4 травня 2011 р. до кінця року надано 47 витягів з Реєстру, а в першому півріччі 2012 р. – 43. За цей час також було реалізовано близько 20 тис. запитів у режимі он-лайн. При цьому в запитах досить часто порушується питання щодо надання більш докладної інформації про зміст зареєстрованої методики, необхідної для оцінювання висновків експертів з точки зору їх повноти та наукової обґрунтованості.

Слід погодитися з думкою В. Я. Колдіна, за якою до знань, необхідних для правильного оцінювання висновку експертизи, належать знання про можливості, основні умови та методи дослідження². Тому разом з надзвичайно великим практичним значенням запровадження й ведення Реєстру, на нашу думку, залишається низка невирішених питань науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, які потребують подальшого досконалого вивчення.

По-перше, необхідно з теоретичної точки зору опрацювати питання можливості застосування експертом під час дослідження методики, унесеної до Реєстру, сприймати як один із об'єктивних критеріїв доведення його наукової обґрунтованості; виробити критерії щодо обрання експертом тих чи інших методик, зокрема класичних (перевіраних часом) і новітніх (створених із застосуванням сучасного обладнання та програмних продуктів), а також можливості їх поєднання й забезпечення наукової обґрунтованості експертизи у разі відсутності конкретної методики. Результатами такої роботи можуть стати відповідні норми, що регламентуватимуть дії експерта при обранні методів і конкретної методики дослідження, а також дії експерта в разі відсутності такої методики.

¹ Усов А. И. Концептуальные основы судебной компьютерно-технической экспертизы / А. И. Усов. — М., 2002. — С. 137.

² Див.: Колдин В. Я. Оценка заключения криминалистической экспертизы по вопросу о тождестве, как судебного доказательства / В. Я. Колдин. — М., 1957. — С. 5.

Установлення обов'язку застосовувати єдині підходи (методики) для вирішення експертних завдань є досить актуальним у розрізі набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України, згідно з нормами якого експерта може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. У зв'язку з цим досить часто суду необхідно буде оцінювати висновки експертиз, проведених за аналогічними питаннями за дорученням сторін різними експертами. У разі розходження таких висновків питання застосованих експертом методик з точки зору їх наукової обґрунтованості, матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу судового рішення.

На наш погляд, потребує опрацювання й питання стосовно єдиної координації, єдиних підходів до створення й використання експертних методик, іншими словами, стандартизації процесу відображення структури експертних методик, а також установлення єдиних вимог до термінологічного апарату, форми та змісту методик проведення експертиз у частині вироблення обов'язкових елементів, що мають містити методики за всіма видами досліджень, а також індивідуальних елементів, притаманних окремим видам експертиз. Виходячи з отриманих результатів, доцільно розглянути питання стосовно доповнення Реєстру більш розгорнутою інформацією про методики, що зробить їх доступними й зрозумілими для осіб і органів, які призначають судові експертизи, і значно спростить процедуру оцінювання висновків експертів з точки зору правильності застосування методики та повноти проведеного дослідження.

Важливими чинниками вдосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності є комплексний підхід до підготовки наукових і експертних кадрів, а також оптимізація її інформаційного забезпечення. Зокрема, доцільним є створення єдиної інформаційної бази, яка має забезпечувати безперервний процес накопичення, систематизації та надання інформації, необхідної для вирішення експертних завдань будь-якими суб'єктами судово-експертної діяльності. Наявність такої бази забезпечить значне скорочення строків проведення експертиз, а також сприятиме підвищенню якості експертних висновків.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Н. Н. Ткаченко

Рассмотрены актуальные вопросы научно-методического обеспечения судебно-экспертной деятельности в Украине. Проанализированы проблемы ведения государственного Реестра методик проведения судебных экспертиз, предложены пути их преодоления.

TOPICAL ISSUES OF RESEARCH AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF FORENSIC EXAMINATION ACTIVITY IN UKRAINE

N. M. Tkachenko

The article deals with the topical issues of research and methodological support of forensic examination activity in Ukraine, analyzes problems of the administration of the State Register of the methods for forensic examination and suggests the ways of overcoming them.